

Martina K o j e t í n o v á (Praha)

## NĚMECKÁ PŘÍJMENÍ VE HRÁCH DIVADLA JÁRY CIMRMANA

### GERMAN SURNAMES IN PLAYS WRITTEN FOR THE JÁRA CIMRMAN THEATRE

The article is based on an analysis of German literary anthroponyms, especially surnames, which are used in fifteen plays written for the Jára Cimrman Theatre. The aim of this contribution is to find for which figures authors choose German last names and also to observe the contrast between Czech and German surnames. The article also deals with the use of the functions of literary anthroponyms. Furthermore, it discusses stereotypes connected with Czech and German nationalism.

#### Keywords

literary onomastics, anthroponyms, German surnames, nationalism

Hry Divadla Jára Cimrmana<sup>1)</sup> sestávají zpravidla ze dvou částí, a sice z úvodního semináře a následné jednoaktovky.<sup>2)</sup> Pro semináře i vlastní hry platí, že se vyznačují vysokou mírou „zabydlenosti“. Jménem je v nich označena téměř každá figura, i taková, která se ve hrách jen na okamžik mihne. Čtenář se tak dozvídá jména liptákovských sousedů, hlídačů parkovišť, cestujících ve vlaku a řady dalších figur, které nejsou pro děj podstatné a jejichž funkcí je pouze zvýšit autenticitu příběhů, doslova mikrosvět Cimrmanových příběhů zalidnit.

Jména postav ve hrách Divadla Jára Cimrmana ve většině případů kopírují úzus antroponymické soustavy skládající se ze dvou členů – z rodného jména a příjmení. Některé postavy jsou pojmenovány neúplně (jen rodné jméno nebo jen příjmení), ojediněle se vyskytuje též pojmenování apelativem,<sup>3)</sup> jímž však nejsou označovány jen

---

<sup>1)</sup> Při analýze jsme vycházeli výlučně z textové podoby her, vědomi si skutečnosti, že se text a audio nebo video záznamy představení na mnoha místech liší a ani vlastní jména si navzájem mnohdy neodpovídají. Antroponymický materiál jsme získali z her: Akt, Vyšetřování ztráty třídní knihy, Hospoda Na Mýtince, Vražda v salonním coupé, Němý Bobeš, Cimrman v říši hudby, Dlouhý, Široký a Krátkozraký, Posel z Liptákova, Lijavec, Dobyetí severního pólu, Blaník, Záskok, Švestka, Afrika a České nebe, souborně vydaných v díle: J. Cimrman – L. Smoljak – Z. Svěrák, Hry a semináře: úplné vydání, Praha a Litomyšl 2010.

<sup>2)</sup> Ne všechny jsou takto seřazeny. Představení Posel z Liptákova obsahuje jednoaktovky dvě. Ve hře Němý Bobeš se seminář i vlastní hra střídají.

<sup>3)</sup> Ž. Dvořáková se domnívá, že s některými apelativními označeními postav by se v onomastické analýze za určitých podmínek mělo zacházet jako s proprii. Srov. Ž. Dvořáková, Specifika literárních antroponym, Acta onomastica 51, 2010, s. 455.

postavy vedlejší. Například v aktovce v představení Vyšetřování ztráty třídní knihy se jiné než apelativní označení všech čtyř postav přítomných na scéně nevyskytuje.

V zalidněném mikrosvětě Cimrmanových příběhů budeme nadále sledovat pouze příjmení německého původu, a zejména pak kontrast, který tvoří s příjmeními českými. Pokusíme se odhalit, podle jakého klíče volí autoři pro postavy příjmení německého původu, stanovíme účel těchto pojmenování a přihlédneme též ke stereotypům spojovaným s českým a německým etnikem, jichž Smoljak se Svěrákem hojně využívají. Pro potřeby této analýzy nebude nadále rozlišováno, zda příjmení pochází ze semináře nebo z vlastní aktovky.

Za německá příjmení považujeme taková, která vznikla z německých apelativ a derivačních antropofornantů (např. -er, -auer), a dále exonymní i endonymní detoponymická příjmení. Některá příjmení nelze z hlediska jejich původu jednoznačně zařadit mezi německá, neboť vznikla v českém jazykovém prostředí ze slov přejatých z němčiny.<sup>4)</sup> Pro potřeby naší práce není důležité odhalit skutečný původ příjmení, jako spíše to, jak působí na čtenáře a jestli mu mohou připomínat příjmení z německé antroponymické soustavy.

Na pojmenování postav v uměleckém textu má vliv celá řada faktorů, mj. literární druh, žánr, kulturní tradice, dobová a autorská poetika a také funkce, kterou mají jména v textu plnit.<sup>5)</sup> Funkce vlastních jmen v uměleckých textech se zčásti kryjí s funkcemi vlastních jmen užívaných v reálném světě. Vlastní jména v literárních textech však mají i další funkce, vyplývající z autorova stanoviska k postavám a k mimojazykovým okolnostem.<sup>6)</sup>

V klasifikaci funkcí literárních proprií nepanuje shoda. M. Knappová rozlišuje funkci identifikační (též individualizační, resp. diferenciací), která je základní a nejobecnější funkcí propriální sféry vůbec, a další funkce: sociálně klasifikující, charakterizační, asociací a estetickou.<sup>7)</sup> Ž. Procházková<sup>8)</sup> nepovažuje funkci estetickou jen za jednu z funkcí jména v textu, nýbrž ji chápe jako nadřazenou všem ostatním a považuje ji za vlastní jakémukoliv jménu v uměleckém textu, nikoliv jen jménům neobvyklým nebo emocionálně zbarveným. Procházková dále uvádí funkci symbolickou a přiklání se též

---

<sup>4)</sup> Srov. J. Beneš, *Německá příjmení u Čechů*, 1. sv., Ústí nad Labem 1998, s. 83.

<sup>5)</sup> K činitelům ovlivňujícím výběr jmen pro jednotlivé literární postavy viz např. M. Knappová, *Funkční využití osobních jmen v uměleckých a mediálních literárních textech*. In: S. Pastyřík – V. Víška (eds.), *Onomastika a škola 8, Sborník příspěvků z Celostátního onomastického semináře s mezinárodní účastí Onomastika a škola 8 konaného v Hradci Králové 23.–24. ledna 2008, Hradec Králové 2008*, s. 21–22.

<sup>6)</sup> M. Knappová, o. c. v pozn. 5, s. 22–23.

<sup>7)</sup> M. Knappová, o. c. v pozn. 5, s. 23–26.

<sup>8)</sup> Ž. Procházková, *Problémy metodologie literární onomastiky*. In: M. Ivanová – M. Ološtiak (eds.), *Varia 18, Prešov 2009*, s. 572.

k F. Debusovi a D. Lampingovi, kteří vyčleňují funkci iluzionistickou.<sup>9)</sup> Další klasifikaci funkcí jmen v literárním textu nabízejí mj. S. Pastyřík,<sup>10)</sup> R. Šrámek<sup>11)</sup> nebo P. Odaloš.<sup>12)</sup> Spíše z literárněvědného hlediska se funkcemi proprií v textu zabývá např. D. Hodrová.<sup>13)</sup>

Příjmení německého původu lze ve hrách Divadla Járy Cimrmana rozčlenit podle charakteru jejich nositelů. Na jedné straně stojí skutečné historické osobnosti (mj. *Albert Einstein*, *Konrád Henlein*, *Johann Strauss*, *Ferdinand von Zeppelin*), jejichž jména jsou založena na funkci klasifikující,<sup>14)</sup> asociační<sup>15)</sup> a iluzionistické.<sup>16)</sup> Tyto postavy ve hrách buď přímo vystupují, nebo se o nich mluví. Proti nim stojí jména autory vymyšlená, která jsou ve většině případů volena tak, aby odpovídala čtenářské stereotypní představě o jménech určitého národa (národní heterostereotypy<sup>17)</sup>), přičemž zřejmě vůbec nehraje roli, zda jméno skutečně existuje v tamní antroponymické soustavě. Maďarský houslista je *Béla Puskás*, srbský badatel je *Bojko Kulić*, italský vědec *Genaro Castelli*, americký profesor *Mac Donald* a polská hraběnka je *Klotovská*. Jedna z postav Cimrmanovy hry *Švestka* sice říká, že i „*Čech má mít český jméno*“,<sup>18)</sup> ale ve sku-

---

<sup>9)</sup> Ž. Procházková, o. c. v pozn. 8, s. 572. Srov. též R. Šrámek, *Úvod do obecné onomastiky*, Brno 1999, s. 24–25.

<sup>10)</sup> S. Pastyřík, *Vlastní jména v literatuře a škola*, Hradec Králové 2000, s. 7–8.

<sup>11)</sup> R. Šrámek, *K teorii literární onomastiky*, *Onomastický zpravodaj ČSAV* 26, 1985, s. 510–516. Nebo R. Šrámek, o. c. v pozn. 9, s. 23–25.

<sup>12)</sup> P. Odaloš, *Status, funkcie a systémy literárnych vlastných mien*. In: S. Pastyřík – V. Víška (eds.), *Onomastika a škola 8*. Sborník příspěvků z Celostátního onomastického semináře s mezinárodní účastí *Onomastika a škola 8* konaného v Hradci Králové 23.–24. ledna 2008, Hradec Králové 2008, s. 30–32.

<sup>13)</sup> D. Hodrová, *...na okraji chaosu... Poetika literárního díla 20. století*, Praha 2001, s. 600–618.

<sup>14)</sup> Pomáhají vybudovat kulisy příběhu, upřesňují místo a čas děje příběhu. Srov. M. Knappová, o. c. v pozn. 5, s. 24.

<sup>15)</sup> Asociační funkce odkazuje ke skutečným předobrazům ze předpokladu určité míry čtenářových encyklopedických znalostí. Základem asociační funkce je porozumět aluzi, nalézt vztah mezi jménem postavy a jejím skutečným předobrazem. Srov. M. Knappová, o. c. v pozn. 5, s. 25. Viz též Ž. Dvořáková, *Asociační funkce vlastních jmen v literatuře*. In: J. David – M. Čornejová – M. Harvalík (eds.), *Mnohotvárnost a specifičnost onomastiky*, IV. česká onomastická konference, Ostrava – Praha 2010, s. 138–145.

<sup>16)</sup> Ž. Procházková, o. c. v pozn. 8, s. 572.

<sup>17)</sup> Autoři volí jména, která nesou příznak „cizosti“ a asociují určité konkrétní jazykové prostředí. Čtenář tak při prvním seznámení se s postavou předvídá její vlastnosti, temperament, sociální status aj. Srov. Ž. Procházková, *MY a ONI – jména cizinců v české literatuře*. In: P. Mitter (ed.), *Ty, já a oni v jazyce a literatuře*, Ústí nad Labem 2006, s. 298.

<sup>18)</sup> J. Cimrman – L. Smoljak – Z. Svěrák, *Švestka*. In: *Hry a semináře: úplné vydání*, Praha a Litomyšl 2010, s. 471.

tečnosti jsou to právě české a německé figury, v jejichž případě mnohdy neodpovídá původ příjmení deklarované národnosti.

### **Příjmení jako ukazatel národnosti**

Má-li jméno podle klasifikující funkce postavu identifikovat kromě jiných hledisek (např. sociálního, náboženského) i z hlediska národnostního,<sup>19)</sup> pak je jméno *Járy Cimrmana* zvoleno příhodně, neboť se v něm spojuje živel český i německý.<sup>20)</sup> K typicky českému (slovanskému) křestnímu jménu, respektive k jeho hypokoristické podobě je připojeno příjmení vzniklé z apelativa označujícího tesaře s počestěným pravopisem.<sup>21)</sup> Jméno odpovídá Cimrmanově česko-německé rozpolcenosti. Narodil se českému krejčímu a rakouské herečce, chodil zároveň do české i rakouské školy a byl také bilingvní, což dokládají jeho deníkové záznamy psané směsicí češtiny a němčiny. V prvních hrách má Cimrman před příjmením ještě přídomek *da – Jára da Cimrman*, připomínající Leonarda da Vinci, k němuž je všeuměl také přirovnáván. V případě Cimrmanova jména však neplní tato přeložka svou původní funkci (být odněkud, být z něčeho), je použita jen pro zdůraznění podobnosti s renesančním myslitelem.

Na nevhodnost svého jména je Cimrman ve hře *České nebe* upozorněn svým přítelem, básníkem Macharem. Jára je prý moc domácké a Cimrman moc německé a národnostní nevyhraněnost jména je označena za příčinu neúspěchu Cimrmanovy tvorby. Machar mu navrhuje přeložit příjmení do češtiny a vybrat si ještě jedno osobní jméno, čímž by se celé Mistrovo jméno podobalo trojčlenným jménům obrozenců: *Jaroslav Budivoj Tesař*.<sup>22)</sup>

Uvědomíme-li si, že jsou Cimrmanovy hry situovány do středoevropského prostoru a do atmosféry zanikající rakousko-uherské monarchie, nepřekvapí nás množství německých příjmení v nich zmíněných ani množství německých postav ve hrách vystupujících. Stejně tak není překvapením, že je obraz německého etnika ve Smoljakových a Svěrákových hrách spíše negativní, neboť Němci plnili v české národní ideologii už od středověku funkci „národního nepřítele.“<sup>23)</sup> Devatenácté století negativní obraz Němců

<sup>19)</sup> M. Knappová, o. c. v pozn. 5, s. 24.

<sup>20)</sup> Pokud je v Cimrmanových hrách zmínka o němectví, jedná se takřka výhradně o němectví rakouské (nikoliv už říšské, ani pruské a nejde ani o identitu Německého císařství).

<sup>21)</sup> Podle M. Bohuše patří příjmení Cimrman mezi tzv. nepravá německá příjmení: M. Bohuš, *Německá příjmení v Olomouci roku 1880*. In: J. David – M. Čornejová – M. Harvalík (eds.), *Mnohotvárnost a specifičnost onomastiky, IV. česká onomastická konference, Ostrava – Praha 2010*, s. 82. K tomu srov. J. Beneš, o. c. v pozn. 4, s. 83.

<sup>22)</sup> J. Cimrman – L. Smoljak – Z. Svěrák, *České nebe*. In: *Hry a semináře: úplné vydání, Praha a Litomyšl 2010*, s. 534.

<sup>23)</sup> J. Kořalka, *Mýtus německého nepřítele: Dalimil a ti druzí*. In: W. Koschmal – M. Nekula – J. Rogall (eds.), *Češi a Němci: dějiny, kultura, politika, Praha a Litomyšl 2002*, s. 414–418.

v českém historickém vědomí ustálilo a zároveň stvořilo „autoobraz češství“ se všemi jeho mýty, které fungují dodnes.<sup>24)</sup>

Česko-německý antagonismus se odráží i ve způsobu volby příjmení postav. Pro kladné hrdiny jednoaktovek jsou často volena příjmení česká, zatímco pro záporné německá, přičemž zvolená příjmení nemusí vždy odpovídat národnosti postav. Proti sobě tak stojí poctivý a schopný český inženýr *Vaněk* a podvádějící německý inženýr *Wagner*, o srdce Růženky usilují v Hospodě Na Mýtince nevinný vězeň *Kulhánek* a lstivý a falešný hrabě *Ferdinand von Zeppelin*, v Zásokoku si Vlasta volí ženicha mezi dobrosrdečným podruhem *Bártou* a poněkud dotěrným vojenským šikovatelem *Vogeltanzem* a o Bobše se stará hajný *Mikovec* místo jeho vlastního otce *Waltra von Grünbach*.

Na kombinaci českého a německého příjmení jsou častokrát založeny i dvojice postav. Kupříkladu jen v představení *Vražda v salonním coupé* jich nacházíme několik: policisté hlídající výkladní skříň se jmenují *Ječný* a *Ziegler*, dva možní pachatelé loupeže klenotu jsou *Josef Rolný* a *Josef Zeithammel*, podezřelý *Josef Rolný* škrtil podle třídnice spolužáky *Zelenku* a *Wiednera* a dva hrdinové Cimrmanových povídek o lupičích se jmenují *Bouzek* a *Bruderhans*. Ve scéně s názvem *Elektrická sesle v Aktu* vystupují krejčí *Liška* a vynálezce *Schmied*, dva členové Klubu českých turistů jsou *Kratochvíl* a *Wasserfall* (Švestka) a ducha zemřelého vyvolávají v rámci zdravotní scény ve hře *Lijavec pan Chládek* a vdova *Hausnerová*.

Hry Divadla Járy Cimrmana hojně pracují se stereotypem Němců coby odvěkých národních nepřátel a utiskovatelů. Ve chvíli, kdy česká polární výprava dorazí ve hře *Dobyetí severního pólu* do cíle, jedna z postav říká: „...nadešla konečně vytoužená chvíle, kdy na tomto nejsevernějším bodě naší zeměkoule stanul Čech. Je to sice poněkud zkaleno tím, že jsem Němec. Ale jen jménem. Srdcem, hlavou i těmato nohama jsem Čech.“<sup>25)</sup> Kromě toho, že pasáž dokládá, že i postavy mohou o svém jméně přemýšlet,<sup>26)</sup> se v ní konfrontuje apelativní význam hrdinova příjmení (*Němec* jako etnonymum) s jeho národností (Čech). Úspěch statečných Čechů při dobývání severní točny má však být zatajen, „aby vítězství nebylo připsáno nenáviděnému Rakousku.“<sup>27)</sup>

S vlastenectvím a s negativními postoji k německé národnosti asi nejvíce pracuje zpěvohra *Úspěch českého inženýra v Indii* uváděná v rámci představení *Cimrman* v říši

---

<sup>24)</sup> J. Rak, *Stereotyp Němce v českém historickém vědomí*, *Dějiny a současnost* 3, 1990, s. 34–37.

<sup>25)</sup> J. Cimrman – L. Smoljak – Z. Svěrák, *Dobyetí severního pólu*. In: *Hry a semináře: úplné vydání*, Praha a Litomyšl 2010, s. 356.

<sup>26)</sup> O prožívání vlastních jmen literárními postavami viz Ž. Procházková, *Jak postavy prožívají vlastní jména*. In: S. Čmejrková – E. Havlová – J. Hoffmannová (eds.), *Užívání a prožívání jazyka. K 90. narozeninám Františka Daneše*, Praha 2010, s. 195–199.

<sup>27)</sup> J. Cimrman – L. Smoljak – Z. Svěrák, o. c. v pozn. 25, s. 365.

hudby. Projev německého inženýra *Wagnera* je značně omezený, používá dokola stále tutéž repliku (Das ist doch die erste Phase!), což kontrastuje s projevem českého inženýra *Vaňka*, který komunikuje v češtině i v němčině. Zatímco Čech ovládá jazyk sousední země, Němec, vědom si své nadřazenosti, vidí jen sám sebe a naučit se řeč sousedního národa mu netřeba. Tatáž opera začíná úvodním proslovem dirigenta, v němž obhajuje herce, který musí hrát zápornou úlohu německého inženýra: „Také bych nerad, aby došlo k jinému extrému, totiž k projevům nenávisti vůči německému inženýru Wagnerovi. Pravda, inženýr Wagner je postava negativní, ale za to jeho představitel kolega Brukner nemůže.“<sup>28)</sup> Pracuje se tu s existencí jednotné historické paměti národa, jejímž výsledkem se stává dirigentovo tušení, že čtenáři či diváci budou stejně protiněmecky naladění jako badatelé – cimrmanologové.

Německé příjmení se ve hrách Divadla Járy Cimrmana může stát také prostředkem dehonestace. Když chtějí autoři snížit autoritu Cimrmanova soka *Vojty Náprstka*, připomenou, že se vlastním jménem jmenoval *Fingerhut*.<sup>29)</sup> Stejně tak i dlouholetý rival cimrmanologů, (neexistující) rakouský profesor *Erich Fiedler*, má německé příjmení, jehož původ lze nalézt v označení hráče na fidulu, houdka, houslisty<sup>30)</sup> a které asociuje obecněčeský výraz „fidlat“. Tedy stejně jako ten, kdo pouze fídlá, nemůže být virtuosem, ani Fiedlerovy výklady Cimrmanových her nemohou dosáhnout úrovně českých cimrmanologů a zůstávají pouze na amatérské úrovni.<sup>31)</sup> Profesor Fiedler se ve hrách Divadla Járy Cimrmana stává terčem vtipu právě kvůli pyšnému (a mylnému) přesvědčení německého národa o nadřazenosti vlastní kultury a vzdělání ve vztahu k jiným národům, s čímž se střední Evropa v 19. století potýkala. Domnělá intelektuální převaha sousedního etnika, která se v případě české národní paměti chápala jako důsledek třísetleté poroby národa po Bílé hoře spojené s likvidací staré nekatolické kultury a vzdělanosti, vyvolávala pocit národní ublíženosti a v případě her Divadla Járy Cimrmana je kompenzována právě na postavě rakouského badatele: „Rakouský profesor Erich Fiedler (je to středoškolský profesor, nikoli vysokoškolský), tedy učitel Fiedler ve své nedávno vyšlé knize (je to spíše brožura nežli kniha, prostě sešit)... no v tomto svém letáku na straně 428...“<sup>32)</sup>

---

<sup>28)</sup> J. Cimrman – L. Smoljak – Z. Svěrák, Cimrman v říši hudby. In: Hry a semináře: úplné vydání, Praha a Litomyšl 2010, s. 201.

<sup>29)</sup> J. Cimrman – L. Smoljak – Z. Svěrák, Afrika. In: Hry a semináře: úplné vydání, Praha a Litomyšl 2010, s. 497.

<sup>30)</sup> D. Moldanová, Naše příjmení, Praha 2004, s. 50.

<sup>31)</sup> Příjmení profesora Fiedlera patří mezi tzv. mluvící jména, viz dále.

<sup>32)</sup> J. Cimrman – L. Smoljak – Z. Svěrák, Vražda v salonním coupé. In: Hry a semináře: úplné vydání, Praha a Litomyšl 2010, s. 119.

### **Příjmení a přídomky jako ukazatel sociální diferenciacce společnosti**

Jména diferencují Cimrmanův svět nejen z hlediska národnostního, ale i sociálního. Kupříkladu přídomky soudobých šlechticů jsou ve hrách Divadla Járy Cimrmana výhradně německé nebo poněmčené.<sup>33)</sup> Kromě zmiňovaných negativních hrdinů barona *Waltra von Grünbach* a hraběte *Ferdinanda von Zeppelin* lze jmenovat i barona *Ringhofferu* nebo barona *Ludwiga Úvalského von Úvaly u Prahy*, v jehož případě se komicky mísí jazyk český a německý. Tento poněmčený šlechtic je ve hře karikován proto, že hanobí českou řeč. S obavou z poněmčující se šlechty pracují i závěrečná slova hry Němý Bobeš:

Bobeš po všech bédách, zmatku,  
našel otce, řeč i matku.  
Šlechtický ho titul věnčí,  
dej bůh, ať se neponěmčí.<sup>34)</sup>

Kromě německé nebo poněmčené šlechty nosí německá příjmení i postavy podnikatelů (fiktivní i skutečné): továrník *Rosenstein*, *Scheinosta*, *Schroll*, *Rott*, *Hurych*, *Kolben*, továrník *Bierhanzl* nebo *Meyer*. Podnikatelé s českým příjmením jsou ve hrách Divadla Járy Cimrmana jen dva. Z fiktivních postav je to *René Ptáček* a ze skutečně existujících továrník *Daněk*. Cimrmanovy hry v tomto ohledu odrážejí dobový nedostatek vlivné české šlechty a kapitálově a politicky silných podnikatelských elit v české sociální skladbě, což bylo v 19. století pocíťováno jako národní handicap.<sup>35)</sup>

Německými příjmeními bývají většinou označováni i policisté a vojáci: poručík *Pihrt*, *Flajšhans*, policejní rada *Šlégr*, inspektor *Schirz*, velitel *Schmied*, šikovatel *Vogeltanz* (česká příjmení nesou jen inspektor *Trachta*, inspektor *Klečka* a poručík *Beran*). Příjmení německého původu mívají též úředníci: adjunkt *Mejzlík*, úřednice *Štruncová*, správce *Frei*, úředník *Schmoranz*, ředitel trestnice *Nachtigal* nebo ředitel starobince *Sajner*. České příjmení má jen úřednice *Tichá* a vedoucí závodu *Jiša*.

### **Příjmení jako ukazatel územní stratifikace**

Volba příjmení postav ve dvou hrách odpovídá i představám o národnostní stratifikaci v rámci českého území, a sice že města jsou německá, zatímco venkov je český. Ve městě žijící šikovatel *Vogeltanz* přichází ve hře *Záskok* na venkovský statek, jehož obyvatelé nesou jména česká (*Machová*, *Vavroch*, *Bárta*) a odkazují tak k mýtu o

---

<sup>33)</sup> Oproti tomu přídomky „šlechty“ v jednoaktovce *Blaník*, která nese podtitul *Jevištní podoba historického mýtu*, jsou české (rytíř *Hynek z Michle*, *Veverka z Bitýšky*, *Smil Flek z Nohavic*), což vytváří protiklad staré české šlechty a nové šlechty německé nebo poněmčené.

<sup>34)</sup> J. Cimrman – L. Smoljak – Z. Svěrák, *Němý Bobeš*. In: *Hry a semináře: úplné vydání*, Praha a Litomyšl 2010, s. 183.

<sup>35)</sup> J. Rak, *Ty naše chaloupky české*. In: *Bývali Čechové*, Jinočany 1994, s. 85.

nezkaženém českém venkovském lidu (ve hře jej reprezentuje zejména naivní a dobrosrdečný *Bárta*).<sup>36)</sup> V jednoaktovce *Posel světla* v představení *Posel z Liptákova* najdeme obdobnou situaci. Syn vracející se z Prahy domů a mající zlé úmysly s rodiči i se statkem má německé příjmení (*Mirvald*), zatímco místní obyvatelé mají příjmení česká: učitel *Čermák*, *Souček*, *Kouřilovi*. Rodiče jsou označeni pouze apelativy.

### **Příjmení jako prostředek komiky**

Doposud jsme se věnovali pojmenování postav z hlediska jejich národnosti a sociálního statusu. Nyní přejdeme k tomu, jakým způsobem se antroponymický materiál může stát prostředkem komiky. K tomu, aby se německé příjmení mohlo stát prostředkem komiky, potřebuje zpravidla vhodné sémantické doplnění (nikoli ovšem původní, primární, ale doplnění situační či kontextové jako náležitý výrazový prostředek komunikačního procesu).<sup>37)</sup> V cimrmanovském světě česko-německého soupeření působí komicky spojení „starý český vlastenec Kurt Heidenreich“<sup>38)</sup> nebo opačně postavené spojení „německý bohemista Helmuth Beránek“<sup>39)</sup> připomínající skutečné osobnosti česko-německého vědeckého a společenského života, jakými byli nebo jsou např. F. Spina, J. Dolanský-Heidenreich, S. Newerkla aj.

Prostředkem komiky se mohou stát tzv. *nomen omen*, mluvící jména,<sup>40)</sup> která využívají shody mezi charakterem postavy a sémantickým významem základu jejího jména.<sup>41)</sup>

Díky tomu, že se v případě mluvících jmen aktualizuje význam fundujících apelativ, čtenář přesně ví, podle jaké šablony bude figura jednat. Mluvící jméno má zmiňovaný profesor *Fiedler*, dalším příkladem budiž *Tumpach* ze hry *Švestka*, postava reálně nevystupující, která je autorem na scéně citovaného telegramu. Její jméno odráží duševní vlastnost nositele (být *tumpachový*), což koresponduje s citovaným telegramem.

Mluvící jméno nemusí postavu vždy charakterizovat na první pohled, zprvu se může zdát neutrálním a jeho mluvící potenciál může vyplynout až z kontextu, jako v případě příjmení *Kratochvíl* (ve *Švestce* je chválen, že si neponěmčil příjmení na *Kurzweil*),

<sup>36)</sup> J. Rak, o. c. v pozn. 35, s. 87n.

<sup>37)</sup> S. Pastyřík, *Humor a vlastní jména v literatuře a komunikaci*. In: E. Gilk (ed.), *Karel Poláček a podoby humoru v české literatuře 19. a 20. století*, Boskovice 2004, s. 46–47.

<sup>38)</sup> J. Cimrman – L. Smoljak – Z. Svěrák, *Akt*. In: *Hry a semináře: úplné vydání*, Praha a Litomyšl 2010, s. 34.

<sup>39)</sup> J. Cimrman – L. Smoljak – Z. Svěrák, *Dlouhý, Široký a Krátkozraký*. In: *Hry a semináře: úplné vydání*, Praha a Litomyšl 2010, s. 246.

<sup>40)</sup> K. Hausenblas je označuje termínem „výmluvná“, srov. K. Hausenblas, *Vlastní jména v umělecké literatuře*, *Naše řeč* 59, 1976, s. 4. K mluvícím jménům viz také D. Hodrová, o. c. v pozn. 13, s. 608–609.

<sup>41)</sup> Podle M. Knappové mají mluvící jména funkci charakterizační (srov. M. Knappová, o. c. v pozn. 5, s. 24), podle S. Pastyřika funkci singulativní (srov. S. Pastyřík, o. c. v pozn. 10, s. 7. V zásadě se jedná o totéž.

keré má původ v apelativu *kratochvíle* a může označovat i člověka, který nevydrží dlouho na jednom místě,<sup>42)</sup> což odpovídá tomu, že je představen jako člen Klubu českých turistů.

Uprchlý vězeň ze hry Lijavec nese příjmení *Adler* (z německého apelativa orel, srov. frazém být volný jako pták), kloboučník z Aktu je *Lešner* (jméno označuje řemeslníka zpracovávajícího kůže<sup>43)</sup>) a stavební inženýr ze hry Cimrman v říši hudby má příjmení *Wittner*, které zřejmě pochází z apelativa označujícího dřevaře.<sup>44)</sup> Mluvící jméno má i profesor *Sajner*, jehož příjmení má význam „pomalý, líný nebo malý“<sup>45)</sup> a sémanticky souvisí se stářím. Sajner je totiž ředitelem starobince a vědcem zabývajícím se problematikou dlouhověkosti. Netalentovaný spolužák malíře *Žíly* se ve hře Akt jmenuje *Kunc*, což nápadně připomíná substantivum *die Kunst*, umění, a ironicky to odkazuje k tomu, že Kunc na rozdíl od *Žíly*, který měl nejlepší výkres, zadání práce vůbec nepochopil. Komickou hříčku na základě apelativního významu příjmení využívá i hra *Němý Bobeš*. Postava havíře *Wassermanna* v interpretaci profesora Fiedlera přichází na scénu oděna ve „vodnickém“, což je jen další prostředek, jak snížit erudici tohoto rakouského badatele.

Zvuková stránka je rovněž podstatnou složkou literárních antroponym. Literární jméno je zvukovým gestem,<sup>46)</sup> tvoří opakující se zvukový komplex<sup>47)</sup> a při různých zvukových hříčkách se uplatňuje estetická funkce jména. Kvůli rýmu bylo pravděpodobně zvoleno pro nadřízeného německého inženýra příjmení *Bachmann*:

Ich bin ein echter Zuckerfachmann  
mein Chef ist Fabrikant Bachmann.<sup>48)</sup>

Příjmení *Mirvald*, které nese syn vracející se k rodičům na vesnici, bylo zřejmě zvoleno pro zvukovou shodu s toponymem v rámci označení baterek: *Standa Mirvald – Tanvald*.<sup>49)</sup> Koktavý profesor ze hry Afrika má příjmení *Weber*, a když se hlásí do telefonu (Wé, Wé, Wé, Wéber<sup>50)</sup>), asociuje to podobu webových odkazů.

---

<sup>42)</sup> J. Beneš, o. c. v pozn. 4, s. 328.

<sup>43)</sup> D. Moldanová, o. c. v pozn. 30, s. 105.

<sup>44)</sup> D. Moldanová, o. c. v pozn. 30, s. 219.

<sup>45)</sup> J. Beneš, o. c. v pozn. 4, s. 342.

<sup>46)</sup> O jménu jako zvukovém gestu viz např. D. Hodrová, o. c. v pozn. 13, s. 612.

<sup>47)</sup> D. Hodrová, o. c. v pozn. 13, s. 599.

<sup>48)</sup> J. Cimrman – L. Smoljak – Z. Svěrák, o. c. v pozn. 28, s. 206.

<sup>49)</sup> J. Cimrman – L. Smoljak – Z. Svěrák, Posel z Liptákova. In: Hry a semináře: úplné vydání, Praha a Litomyšl 2010, s. 265.

<sup>50)</sup> J. Cimrman – L. Smoljak – Z. Svěrák, o. c. v pozn. 29, s. 493.

Komický účinek má i pasáž ze hry Švestka, v níž se kombinuje překlad, resp. poněmčování jména jednou z postav s použitím příjmení kvůli rýmu:

MOTYČKA: Proč nejsi Vodopád? Wasserfall! Že se nestydíš...

WASSERFALL: Jako dítě jsem byl Vodopád. Ale to věčné pokřikování spolužáků „První pád – Vodopád“ mě tak iritovalo, že jsem se dal přejmenovat. Pravda, pak jsem přešel na německé gymnázium a bylo to tu zase: „Erster Fall – Wasserfall.“ Další přejmenování už mi nepovolili.<sup>51)</sup>

Poněmčování je v této ukázce parodováno a navíc se ukazuje, že k ničemu nevede. V daném kontextu působí Wasserfallovo příjmení jako nomen omen, neboť tato postava nejprve ostatním „visí nad hlavou“<sup>52)</sup> a poté padá z výšky na zem.

Případů, kdy postava z nejrůznějších důvodů mění své jméno (a v případě námi sledovaných jmen německého původu i předpokládanou národnost), je ve hrách Divadla Jára Cimrmana více. Hrabě *Ferdinand von Zeppelin* je postavou odkazující svým jménem ke známému konstruktérovi vzducholodí (postava hraběte navíc vzducholodí skutečně v Hospodě Na Mýtince letí), nicméně se ukazuje, že je to ve skutečnosti pašerák zvonků *Mikloš Göc*, zvaný ve zlodějských kruzích *Dešťovka*. Tím se narušuje asociční funkce a zároveň základní funkce jmen, tj. identifikační.

Některá příjmení německého původu jsou ve hrách Divadla Jára Cimrmana použita vícekrát, ačkoliv neoznačují tutéž postavu. Např. *Hurych* vystupuje v Hospodě Na Mýtince (dozorce) i ve hře *Němý Bobeš* (továrník), na *Pihrta* narazíme v Lijavci (civilní policista) a v *Záskoku* (poručík), *Schmied* vystupuje v *Aktu* (vynálezce) a ve hře *Němý Bobeš* (chalupník).<sup>53)</sup>

Na vymezené skupině příjmení jsme analyzovali způsob pojmenování postav ve hrách Divadla Jára Cimrmana a část antroponymického materiálu nám také posloužila k tomu, abychom demonstrovali, jakým způsobem Smoljak se Svěrákem pracují s potýkáním českého a německého živilu. Sledovali jsme německá příjmení, která ve hrách Divadla Jára Cimrmana nejsou pouhým prostředkem komiky, nýbrž do jisté míry odpovídají skutečnosti doby, k níž se hry hlásí. Výběr jmen postav zrcadlí i dobový nacionalismus, když jsou mnohokrát pro kladné hrdiny volena jména česká a pro záporné německá. Stereotypní představy o obou etnikách i oboustranný nacionalismus

---

<sup>51)</sup> J. Cimrman – L. Smoljak – Z. Svěrák, Švestka. In: *Hry a semináře: úplné vydání*, Praha a Litomyšl 2010, s. 471.

<sup>52)</sup> J. Cimrman – L. Smoljak – Z. Svěrák, o. c. v pozn. 51, s. 479.

<sup>53)</sup> M. Knappová v této souvislosti zmiňuje tzv. cyklickou funkci vlastních jmen v literatuře definovanou Karlem Gutschmidtem. Srov. M. Knappová, *Rodné jméno v jazyce a společnosti*, Praha 1989, s. 64.

však nejsou v případě her Divadla Jára Cimrmana agresivní, spíše naopak. Vyznívají jako laskavé vlastenčení, které za všech okolností doprovází humor.

*Oddělení onomastiky*

*ÚJČ AV ČR, v. v. i.*

*Valentinská 1*

*116 46 Praha 1*

*kojetinova@ujc.cas.cz*